

The Evolution of the Concept of the Independent State in Islamic Political Thought: From Organic Self-Sufficiency to Resistance-Based Civilization-Building

Hadi Shojaei

Assistant Professor, Political Science Department, Imam Khomeini Education, Qom, Iran. Email: shojaehadi@yahoo.com

Article Info

ABSTRACT

Article type:
Research Article

Article history:
Received:
21 July 2025
Revised version
received:
17 August 2025
Accepted:
13 September 2025
Available online:
22 June 2026

Keywords:
Evolution,
independent state,
Islamic political
thought,
organic self-sufficiency,
resistance

Objective:

The independent state, as one of the most pivotal concepts in political philosophy, has always stood at the intersection of theoretical debates and practical challenges. This article examines the evolution of the concept of the independent state in the history of Islamic political thought, analyzing its status as a philosophical-political issue. The necessity of this study arises from the fact that independence, despite its fundamental role in shaping the political identity of Islamic societies, has rarely been systematically explored within the framework of Islamic political philosophy.

The central question is: How has the concept of the independent state emerged as a philosophical-political issue in the history of Islamic political thought, and what transformations has it undergone?

Using an analytical-hermeneutical approach and drawing on primary sources of Islamic political philosophy, the findings reveal that the notion of independence has evolved from "internal self-sufficiency" in the pre-modern era to "resistance against colonialism" in the modern period, and ultimately to the "foundation of Islamic civilization-building." In classical Islamic thought, independence was primarily framed in terms of the self-sufficiency of the ideal city (al-Madina al-Fadila). In the modern era, under the pervasive influence of colonialism, it became a multidimensional concept encompassing cultural, political, and economic dimensions. Finally, in the discourse of the Islamic Revolution, it was elevated to a fundamental pillar of Islamic civilization-building.

This study demonstrates that independence in Islamic political philosophy is not merely a political condition but a monotheistic and identity-based value intrinsically linked to dignity, justice, and self-reliance.

*Cite this article: Shojaei, Hadi (2026) "The Evolution of the Concept of the Independent State in Islamic Political Thought: From Organic Self-Sufficiency to Resistance-Based Civilization-Building", *Fasl' nāmeḥ-ye siyāsāt (Politics Quarterly)* 56, (2): 461-488, DOI: <https://doi.org/10.22059/JPQ.2026.398674.1008389>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

<https://doi.org/10.22059/JPQ.2026.398674.1008389>

Introduction

The concept of the independent state has long been a central issue in political philosophy, and within Islamic political thought, it has undergone dynamic transformations reflecting shifts in historical contexts. Classical Islamic philosophers such as Al-Farabi and Ibn Sina viewed independence as self-sufficiency within an ideal society, while modern challenges including colonialism and globalization redefined it as a multidimensional principle of sovereignty. The Islamic Revolution in Iran further elevated independence into a civilizational framework, integrating it with resistance against hegemony. This study traces the evolution of independence from a philosophical ideal to a foundational paradigm in Islamic political thought, addressing gaps in existing literature by analyzing its conceptual development across different historical periods.

Methodology

This study employs an analytical-hermeneutical approach to examine the conceptual evolution of the independent state in Islamic political thought through systematic analysis of foundational texts from the classical to contemporary periods. The methodology combines textual interpretation with comparative historical analysis, focusing on how Muslim thinkers across different eras—from Al-Farabi and Ibn Sina to modern figures such as Imam Khomeini—have conceptualized independence in relation to justice, sovereignty, and self-reliance. By carefully examining primary sources within their specific intellectual and historical contexts, the research traces the transformation of independence from a philosophical ideal of organic self-sufficiency to a strategic paradigm of resistance-based civilization-building, while maintaining methodological rigor through comparative textual analysis and contextual interpretation.

Results and Discussion

The findings reveal a three-stage evolution of independence in Islamic political wisdom: foundational theorizing, practical implementation, and civilizational modeling.

In the classical period, independence was conceptualized as organic self-sufficiency, in which the ideal city (*al-Madina al-Fadila*) functioned as a self-sustaining entity free from external dependencies. Thinkers such as Al-Farabi and the *Ikhwan al-Safa* (Brethren of Purity) emphasized internal cohesion and moral governance as the basis of independence, framing it as a natural outcome of virtuous rule rather than an explicit political goal.

In the medieval era, practical manuals of governance, such as Khwaja Nizam al-Mulk's *Siyasatnama* (The Book of Government), translated philosophical ideals into actionable policies. Independence was now seen as requiring robust economic systems, military preparedness, and diplomatic acumen. This period marked a shift from abstract theorizing to pragmatic statecraft, in which independence became a measurable objective of political administration.

The modern era witnessed the most significant transformation, as independence became a rallying cry against colonialism and cultural hegemony. Thinkers such as Imam Khomeini redefined independence as resistance to Western domination, integrating it into a broader project of Islamic civilization-building. The Islamic Republic of Iran's slogan "Neither East nor West" epitomized this shift, positioning

independence as a non-negotiable principle of Islamic governance. Contemporary discourse, as articulated by Ayatollah Sayyid Ali Khamenei, further expands independence into a civilizational paradigm, emphasizing self-reliance in science, technology, and culture as prerequisites for Islamic revival.

Conclusion

The study reveals that independence in Islamic political thought has transformed from a classical ideal of virtue and self-sufficiency into an active principle of resistance and civilizational identity. While early thinkers linked it to internal governance, modern discourse reframed it as a dynamic force against colonialism and a foundation for Islamic political revival. This evolution demonstrates the adaptability of Islamic philosophy in reinterpreting core concepts to meet contemporary challenges, presenting independence as a civilizational alternative to Western hegemony. Future research could explore its implications for global justice, multiculturalism, and Islamic political engagement in international relations.

تحول مفهوم دولت مستقل در حکمت سیاسی اسلامی: از خودکفایی ارگانیک تا تمدن‌سازی مقاومت‌بنیاد

هادی شجاعی

استادیار گروه علوم سیاسی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ره، قم، ایران.

رایانامه: shojaeehadi@yahoo.com

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله:	پژوهشی
تاریخ دریافت:	۱۴۰۴/۰۴/۳۰
تاریخ بازنگری:	۱۴۰۴/۰۵/۲۶
تاریخ پذیرش:	۱۴۰۴/۰۶/۲۲
تاریخ انتشار:	۱۴۰۵/۰۴/۰۱
کلیدواژه‌ها:	تحول، استقلال، دولت، حکمت سیاسی اسلامی، خودکفایی ارگانیک، تمدن‌سازی مقاومت‌بنیاد.

* **استناد:** شجاعی، هادی (۱۴۰۵). تحول مفهوم دولت مستقل در حکمت سیاسی اسلامی: از خودکفایی ارگانیک تا

تمدن‌سازی مقاومت‌بنیاد، *فصلنامه سیاست*، ۵۶ (۲)، ۴۶۱-۴۸۸.

<http://doi.org/10.22059/JPQ.2026.398674.1008389>

© نویسنده‌گان.

ناشر: انتشارات دانشگاه تهران.

مقدمه

مفهوم دولت مستقل در حکمت سیاسی اسلامی به‌عنوان انگاره‌ای پویا، مسیری تکاملی از صورت‌بندی‌های نظری در دوران کلاسیک تا بازتعریف‌های راهبردی در دوره معاصر را پیموده است. این پژوهش با اتخاذ رویکردی تحلیلی-تأویلی، به بررسی سیر تطور این مفهوم در سنت فکری اسلامی می‌پردازد. تمرکز اصلی بر تحول معنایی و کارکردی استقلال است؛ از برداشت‌های فلسفی نخستین در آثار اندیشمندان کلاسیک تا صورت‌بندی‌های نوین آن در مواجهه با چالش‌های معاصر. پرسش محوری این است که چگونه مفهوم استقلال از چارچوب‌های نظری در اندیشه فیلسوفان مسلمان به گفتمانی فعال در سیاست‌ورزی معاصر جهان اسلام تبدیل شده است؟ در این مسیر، پژوهش حاضر با روشی نظام‌مند، هم خوانش‌های دوران کلاسیک را که استقلال را در نسبت با مفاهیمی چون عدالت و خودکفایی می‌فهمیدند بررسی می‌کند، و هم دگردیسی‌های معاصر آن را به‌مثابه ابزاری برای صیانت از هویت اسلامی تحلیل می‌کند. این بررسی نشان می‌دهد که چگونه استقلال از مفهومی اغلب فلسفی-حکمی به انگاره‌ای راهبردی در گفتمان سیاسی معاصر اسلام تبدیل شده است.

اهمیت این پژوهش از چند منظر حائز توجه است:

در سطح نظری، این تحقیق به پر کردن خلأ موجود در ادبیات پژوهشی معاصر درباره تطوّر مفهومی دولت مستقل در سنت حکمت اسلامی می‌پردازد. درحالی‌که پژوهش‌های موجود اغلب یا به بررسی تاریخی این مفهوم بسنده کرده‌اند یا آن را صرفاً در چارچوب‌های تحلیلی غربی بررسی کرده‌اند، این تحقیق با رویکردی تحلیلی-حکمی و در عین حال منضبط، به بازخوانی نظام‌مند این مفهوم در بستر سنت فکری اسلامی اهتمام می‌ورزد.

در سطح عملی، این پژوهش می‌تواند چارچوبی تحلیلی برای مواجهه با یکی از بنیادی‌ترین چالش‌های جهان معاصر اسلام - یعنی حفظ استقلال در عصر جهانی‌سازی - ارائه دهد. در شرایطی که نظام بین‌الملل با محوریت غرب، الگوهای سکولار خود را به‌عنوان پارادایم‌های مسلط حکمرانی ترویج می‌کند، بازخوانی انتقادی مفهوم استقلال در سنت حکمت اسلامی می‌تواند راهکارهای بدیعی را برای این معضل فراهم آورد.

در سطح تمدنی، این تحقیق ظرفیت‌های حکمت سیاسی اسلامی را در ارائه پاسخ‌های نوین به چالش‌های متغیر، ضمن حفظ اصول ثابت این سنت فکری، بررسی می‌کند. این امر به‌ویژه در مواجهه با هژمونی فرهنگی غرب که از طریق سازوکارهای پیچیده رسانه‌ای، نهادهای بین‌المللی و الگوهای اقتصادی-سیاسی اعمال می‌شود، از اهمیت راهبردی برخوردار است.

در سطح روش‌شناختی، پژوهش حاضر با روشی نظام‌مند در چارچوب حکمت سیاسی اسلامی، به تحلیل تحول مفهوم استقلال می‌پردازد. روش اصلی تحقیق، تحلیل متنی-تأویلی

است که با تمرکز بر آثار اندیشمندان مسلمان از دوران کلاسیک تا معاصر، تحولات معنایی این مفهوم را پی می‌گیرد. این رویکرد با وجود توجه به بستر تاریخی، از تقلیل به تاریخ‌نگاری صرف یا تحلیل جامعه‌شناختی پرهیز می‌کند. به جای آن، با خوانشی حکمت‌بنیاد، گفت‌وگوی میان متون مختلف را در سنت فکری اسلامی بررسی می‌کند. این روش با حفظ اصالت‌های معرفتی حکمت اسلامی، الگویی برای مطالعات بینارشته‌ای در فلسفه سیاسی اسلام ارائه می‌دهد.

برای جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان کشوری که هم وارث سنت غنی حکمت اسلامی است و هم در صدد ارائه الگویی مستقل از حکمرانی در عرصه بین‌المللی است، این پژوهش می‌تواند هم به غنای نظری گفتمان انقلاب اسلامی بیفزاید و هم راهکارهای عملی برای مواجهه با چالش‌های معاصر ارائه دهد. این تحقیق با نشان دادن ظرفیت‌های نهفته در سنت حکمت اسلامی برای پاسخ به مسائل جدید، گامی در جهت تمدن‌سازی نوین اسلامی محسوب می‌شود.

۱. روش پژوهش

پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش تحلیلی-تأویلی در چارچوب حکمت سیاسی اسلامی، به بررسی سیر تحول مفهومی دولت مستقل از دوران کلاسیک تا معاصر می‌پردازد. این تحقیق با اتخاذ رویکردی ترکیبی، از طریق تحلیل عمیق متون بنیادین اندیشمندان مسلمان در ادوار مختلف، تحولات معنایی و کارکردی مفهوم استقلال را در بستر تاریخی و معرفتی خاص خود بررسی می‌کند. روش تحقیق در سه گام اصلی طراحی شده است: نخست، شناسایی و انتخاب متون کلیدی اندیشمندان اسلامی از دوره کلاسیک تا معاصر؛ دوم، تحلیل محتوای نظام‌مند این متون با تمرکز بر مؤلفه‌های مفهومی دولت مستقل؛ و سوم، تفسیر این مفاهیم با توجه به بستر تاریخی و نظام فکری هر دوره. روش تفسیری به‌کاررفته در این پژوهش امکان درک تحولات مفهومی را از طریق مطالعه تطبیقی متون در بستر تاریخی و فکری خاص هر دوره فراهم می‌سازد.

برای تضمین اعتبار تحلیل‌ها، از روش بررسی تطبیقی استفاده شده که شامل مقایسه آرای متفکران، توجه به متن و سیاق تاریخی، و تحلیل متون در چارچوب نظام فکری هر اندیشمند است. این رویکرد افزون بر نشان دادن سیر تحول مفهوم دولت مستقل، مبانی نظری این تحولات را در چارچوب حکمت سیاسی اسلامی تبیین می‌کند. تحلیل محتوایی متون نشان می‌دهد که چگونه استقلال از مفهومی فلسفی در آثار کلاسیک به انگاره‌ای راهبردی در گفتمان سیاسی معاصر تبدیل شده است. مطالعه تطبیقی متون مختلف نیز آشکار می‌سازد که مؤلفه‌هایی چون نفی سلطه بیگانه، خوداتکایی اقتصادی و استقلال فرهنگی در دوره‌های مختلف تاریخی، با

حفظ اصول اسلامی، صورت‌بندی‌های متفاوتی یافته‌اند. این پژوهش نشان می‌دهد که چگونه مفهوم دولت مستقل در تعامل با چالش‌های هر عصر بازتعریف شده است. با این حال، این روش محدود به فهم متن و سیاق تاریخی آن است و نمی‌تواند تمام ابعاد جامعه‌شناختی تحول مفهوم را پوشش دهد.

۲. پیشینه پژوهش

بررسی علمی در خصوص دولت مستقل به‌عنوان یکی از مسائل بنیادین در تاریخ حکمت سیاسی اسلامی، به‌صورت محدود در برخی آثار مورد توجه قرار گرفته است. این آثار را می‌توان بر اساس رویکرد به سه دسته تقسیم کرد:

۱. تحلیل‌های فلسفی-فقهی: منابع این دسته استقلال را در چارچوب مبانی حکمت سیاسی و فقه اسلامی و پیوند آن با توحید، ولایت فقیه و نفی سلطه بیگانه بررسی کرده‌اند. کتاب نظریه سیاسی اسلام اثر آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی، استقلال را از ارکان حاکمیت الهی دانسته و حفظ آن در برابر نفوذ بیگانگان را ضروری می‌داند. کتاب حکومت اسلامی در اندیشه سیاسی اسلام نوشته احمد واعظی، حاکمیت ملی را تجلی اراده امت در برابر سلطه خارجی تحلیل می‌کند و آن را با ولایت فقیه پیوند می‌زند. کتاب *The Birth and Evolution of Islamic Political Theory* نوشته گوخان باجیک، سیر تاریخی نظریه دولت مستقل از این مقفَع تا این‌خلدون را بررسی می‌کند و نشان می‌دهد که حاکمیت در سنت اسلامی تلفیقی از عقل‌گرایی سیاسی و شریعت بوده است.

۲. بررسی‌های مفهومی-اندیشه‌ای با محوریت متفکران معاصر: این دسته بر تحلیل استقلال در اندیشه امام خمینی و سید قطب متمرکز است. کتاب استقلال و آزادی در اندیشه سیاسی امام خمینی اثر محمدحسین جمشیدی، استقلال را نفی سلطه بیگانگان و خودباوری دینی تحلیل کرده است. کتاب *The Power of Sovereignty: The Political and Ideological Philosophy of Sayyid Qutb* نوشته سید خطاب، استقلال واقعی دولت اسلامی را در پذیرش کامل قوانین الهی و نفی نظام غیردینی می‌داند. مقاله "Nation-State and Sovereignty in Contemporary Political Discourse" نوشته جنید امجد، تفاوت حاکمیت الهی در اسلام با حاکمیت مردم در غرب را تحلیل می‌کند.

۳. مطالعات تاریخی-نهضتی با تأکید بر نهضت‌های اسلامی: این دسته نقش استقلال را در نهضت‌های اسلامی و مقاومت در برابر استعمار تحلیل می‌کند. کتاب نهضت‌های اسلامی در صدساله اخیر اثر مرتضی مطهری، استقلال سیاسی و فرهنگی را هدف اصلی این نهضت‌ها دانسته و بر خودکفایی تأکید دارد. مقاله «بررسی مفاهیم استقلال و آزادی در پارادایم تفکری

جمهوری اسلامی از منظر امام خمینی» نوشته علی‌اکبر مطهر، استقلال را خودکفایی و عزت‌خواهی در برابر سلطه خارجی تحلیل کرده است. بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد این پژوهش‌ها اغلب پراکنده و فاقد نگاه جامع به سیر تحول مفهوم دولت مستقل در حکمت سیاسی اسلامی بوده‌اند. بیشتر آنها یا به دوره‌ای خاص محدود شده‌اند یا به صورت گذرا به موضوع اشاره کرده‌اند. این مقاله با رویکردی نوآورانه، سیر تحول این مفهوم را از دوره پیشامعاصر تا معاصر بازخوانی می‌کند. نوآوری آن در ارائه الگوی سه‌گانه تحولی (خودبسندگی ارگانیک، مقاومت ساختاری و تمدن‌سازی) و تحلیل تغییر پارادایم‌های علمی از فلسفی به فقه سیاسی و سپس به الگوهای تمدنی است.

۳. مباحث نظری

۱.۳. چارچوب مفهومی

۱.۱.۳. استقلال

واژه «استقلال» در زبان عربی از ریشه «قَلَّ» به معنای اندک بودن و کم شمردن است. این واژه هنگامی تحقق می‌یابد که فرد، انجام کاری را ساده بیندارد و توانایی انجام آن را بدون نیاز به دیگران در خود ببیند (Ibn Manzur, 1994, 11: 563-566). ساختار صرفی «استقلال» از باب «استفعال» است که به‌طور معمول برای طلب کمک به کار می‌رود، اما در اینجا معنایی متضاد داشته و بر عدم نیاز به غیر و خودبسندگی تأکید دارد (Turaihi, 1996, 5: 455).

استقلال در حکمت سیاسی اسلام به دو شیوه ایجابی و سلبی مفهوم‌سازی شده است. در نگاه ایجابی، امام خمینی (ره) استقلال را «رهایی از استعمار نو و کهنه» می‌داند (Khomeini, 1999, 3: 443)، آیت‌الله خامنه‌ای آن را «آزادی از اراده بیگانگان» معرفی می‌کند (Khamenei, 2014/07/06) و آیت‌الله جوادی آملی آن را عدم احتیاج جامعه به اذن دیگری در تصمیم‌گیری‌ها تعریف می‌کند (Javadi Amoli, 1999, 12: 181). در رویکرد سلبی، امام خمینی (ره) استقلال را «عدم نیاز به بیگانگان» (Khomeini, 1999, 13: 396) و آیت‌الله خامنه‌ای آن را «عدم پذیرش سلطه» (Khamenei, 2014/07/06)، «عدم نفوذ بیگانگان» (Khamenei, 2000/10/04) و «سرسپرده نبودن به قدرت‌های خارجی» (Khamenei, 08/10/1992) می‌داند.

نقطه اشتراک همه این تعاریف، تأکید بر خوداتکایی و خودبنیادی ملتها در تعیین سرنوشت خود بدون مداخله دیگران است. چه در تعاریف ایجابی که بر آزادی عمل و اختیار ملت تأکید می‌شود و چه در تعاریف سلبی که بر نفی سلطه خارجی پای می‌فشارد، محور اصلی، توانایی یک ملت در تعیین سرنوشت خود بدون مداخله دیگران است. در جمع‌بندی این تعاریف می‌توان گفت استقلال در حکمت اسلامی به معنای آزادی یک ملت از سلطه بیگانگان و اتکا به توانمندی‌های

داخلی در همه ابعاد حیات اجتماعی-سیاسی است. این تعریف، هم شامل جنبه‌های ایجابی (توانمندی داخلی، خودگردانی و اختیار) و هم جنبه‌های سلبی (رهایی از سلطه و عدم وابستگی) می‌شود و چارچوب نظری مناسبی برای تحلیل مفهوم استقلال در گفتمان انقلاب اسلامی و همچنین در بستر روابط بین‌الملل ارائه می‌دهد.

۲.۱.۳. حکمت سیاسی

حکمت سیاسی در اندیشه اسلامی، دانشی عقلانی و برهانی است که با تلفیق خرد بشری و تعالیم الهی (عقل، وحی و تهذیب نفس) به تدبیر امور سیاسی-اجتماعی می‌پردازد. بر خلاف فلسفه سیاسی که صرفاً بر استدلال‌های برهانی تکیه دارد، حکمت سیاسی اسلامی با بهره‌گیری همزمان از عقل و وحی، رویکردی جامع‌نگرانه دارد (Sadra, 2010: 70-71). این دانش از سه روش استدلالی (برهانی، عرفانی و اشاری) بهره می‌برد و نقش محوری آن، ایجاد نخبگی برای تحقق نظم سیاسی-اجتماعی مبتنی بر عقل و فطرت است (Mahajernia, 2023: 155-156). با توجه به تبیین ارائه‌شده، می‌توان ویژگی‌های اصلی حکمت سیاسی را چنین برشمرد: ویژگی‌های اصلی حکمت سیاسی عبارت‌اند از: هدف‌نهایی آن تأمین سعادت نظری و عملی انسان، محوریت انسان و سعادت او، و بهره‌گیری از منابع وحیانی، تربیت اخلاقی و تجربیات تاریخی در کنار استدلال عقلی.

۲.۳. چارچوب نظری: مسئله‌مند شدن استقلال در فرایند تحول حکمت سیاسی اسلامی: از نظریه‌پردازی تا الگوپردازی تمدنی

ابن‌خلدون در تحلیل مفهوم «عصبیت» نشان می‌دهد که مفاهیم سیاسی در بستر روابط قدرت و ساختارهای اجتماعی معنا می‌یابند. این نگاه تاریخی به ما می‌آموزد که مسئله‌شدن مفاهیم، تابعی از شرایط خاص هر دوره است. یک مفهوم زمانی به دغدغه‌های فلسفی تبدیل می‌شود که هم پاسخگوی پرسش‌های بنیادین درباره حکمرانی مطلوب باشد و هم راهکاری برای چالش‌های عینی جامعه ارائه دهد (Irwin, 2018: 78-82). این فرایند در حکمت سیاسی از گفت‌وگوی مستمر میان ایده‌های انتزاعی و نیازهای عینی جامعه سرچشمه می‌گیرد. مسئله سیاسی-فلسفی هنگامی شکل می‌گیرد که مفهومی از سطح توصیف محض فراتر رود و در تقاطع سه مؤلفه قرار گیرد: ارزش‌های هنجاری (مانند عدالت و سعادت) که جهت‌گیری مفهومی را تعیین می‌کنند، تحولات تاریخی-اجتماعی که زمینه‌ساز بازتعریف مفاهیم هستند و امکان تبدیل به راهکار عملی که به نظریه‌ها قابلیت اجرایی می‌بخشد (Miller, 2003: 12-15). این سه مؤلفه در تعامل با یکدیگر، ماهیت دیالکتیکی مسائل حکمت سیاسی را نشان می‌دهند. این فرایند

در مورد استقلال، در سه مرحله متوالی تحقق یافته است: نظریه‌پردازی بنیادین، عینیت‌یابی عملی و الگوپردازی تمدنی.

۱.۲.۳. نظریه‌پردازی بنیادین

نخستین مرحله از این تحول هنگامی آغاز شد که فیلسوفان کلاسیک مسلمان همچون فارابی، استقلال را به خودکفایی درونی و انسجام اجتماعی پیوند زدند. البته این متفکران به‌صورت مستقیم و صریح به بحث درباره «دولت مستقل» به معنای مدرن آن نپرداخته‌اند. با این حال، با تحلیل نظام‌مند مبانی فلسفی و سیاسی آنان، می‌توان مؤلفه‌هایی را استخراج کرد که به مفهوم کلی استقلال مربوط می‌شود. این اندیشمندان در بستر ثبات و شکوفایی تمدن اسلامی در قرن‌های سوم تا هفتم هجری قمری، استقلال را نه صرفاً به معنای جدایی سیاسی از دیگران، بلکه به‌عنوان شرط ضروری برای تحقق سعادت جمعی و انسجام درونی دولت مطرح کردند. در این نگاه، استقلال از سطح یک توصیف ساده فراتر رفت و به مسئله‌ای فلسفی تبدیل شد که هم به پرسش‌های بنیادین درباره حکمرانی پاسخ می‌داد و هم راهکاری برای چالش‌های عینی جامعه ارائه می‌کرد.

فارابی در آراء اهل المدینه الفاضله، استقلال و خودکفایی جامعه را به‌صورت نظام‌مند در قالب وجود یکپارچه و خودبسنده مدینه فاضله تبیین می‌کند. او جامعه را به بدن انسان تشبیه می‌کند که تمام اعضای آن با وجود تفاوت در وظایف، برای حفظ حیات و کمال کل نظام همکاری می‌کنند (Farabi, 1995: 112-114). این نگاه، نشان‌دهنده تأکید فارابی بر انسجام درونی به‌عنوان شرط ضروری برای بقا و سعادت جامعه است. در این چارچوب، مدینه فاضله نه تنها از نظر مادی، بلکه از حیث معنوی و معرفتی نیز باید مستقل باشد؛ به‌طوری‌که نیازهایش بدون وابستگی به بیرون برطرف شود. فارابی برای تبیین اهمیت خودکفایی، به مقایسه مدینه فاضله با جوامع ناقص مانند مدینه تغلبیه (جامعه مبتنی بر سلطه و قهر) و مدینه جماعیه (جامعه فاقد نظام ارزشی مستقل) می‌پردازد و بر این باور است که در جوامع غیرفاضله، تغالب (رقابت برای سلطه) به‌جای تعاون حاکم است. این جوامع به‌دلیل فقدان انسجام درونی، همواره در معرض تهدیدات خارجی و فروپاشی هستند (Farabi, 1995: 152-153). در مقابل، مدینه فاضله با تکیه بر سلسله‌مراتب عقلانی و هماهنگی میان اجزاء، نیازی به تقلید از دیگران یا توسل به زور ندارد. این تقابل نشان‌دهنده آن است که فارابی خودکفایی را نه یک انتخاب، بلکه شرط بنیادین تحقق جامعه مطلوب می‌داند. فارابی خودکفایی را صرفاً یک ویژگی ساختاری نمی‌داند، بلکه آن را پیش‌نیاز عدالت و سعادت معرفی می‌کند. از دیدگاه وی، مدیر مدینه باید با تدبیر خود، شرور طبیعی و ارادی را از بین ببرد و شرایطی ایجاد کند که در آن، همه اجزای جامعه در جهت

تحصیل خیرات همکاری کنند (Farabi, 1996: 95). این امر تنها در جامعه‌ای ممکن است که از استقلال وجودی برخوردار باشد؛ یعنی بتواند بدون وابستگی به عوامل خارجی، نیازهای مادی و معنوی خود را تأمین کند.

با توجه به آنچه گفته شد، فارابی در مرحله نظریه‌پردازی بنیادین، خودکفایی مدینه فاضله را به‌عنوان اصل اساسی حکمت سیاسی خود مطرح می‌کند. او با رویکردی نظام‌مند، خودکفایی را در سه سطح وجودی، ساختاری و غایی تحلیل می‌کند. در سطح وجودی، جامعه را همچون موجودی زنده و خودبسنده تصویر می‌کند که تمام اجزای آن در تعامل با یکدیگر نیازهای مادی و معنوی را تأمین می‌کنند. در سطح ساختاری، بر انسجام درونی و سلسله‌مراتب عقلانی تأکید دارد که در آن هر جزء جایگاه و وظیفه مشخصی دارد. در سطح غایی نیز خودکفایی را پیش‌شرط ضروری تحقق عدالت و سعادت جمعی می‌داند. با این وصف می‌توان گفت فرایند نظریه‌پردازی فیلسوفان اولیه در خصوص استقلال از چند مرحله می‌گذرد: نخست، تشخیص ضرورت استقلال به‌عنوان پیش‌شرط تحقق مدینه فاضله؛ سپس، تبیین رابطه متقابل میان استقلال و سایر مفاهیم کلیدی مانند عدالت و سعادت؛ و سرانجام، تبدیل این مفهوم به بخشی از نظام فکری منسجم که هم پاسخگوی پرسش‌های نظری بود و هم راهنمای عمل حکمرانان.

۲.۲.۳. عینیت‌یابی عملی

با تغییر پارادایم‌های تاریخی و روبرو شدن حکومت‌های جهان اسلام با تهدیدات خارجی و چالش‌های داخلی، مسئله‌مند شدن استقلال در عرصه عمل ضرورتی اجتناب‌ناپذیر یافت. بار اصلی این تحول فکری بر دوش سیاست‌نامه‌نویسانی قرار گرفت که با درک ضرورت عینیت‌بخشی به مفاهیم فلسفی، کوشیدند استقلال را از ساحت انتزاعی به عرصه سیاست‌گذاری منتقل کنند (Crone, 2004: 149-153). سیاست‌نامه‌نویسانی همچون خواجه نظام‌الملک در سیرالملوک، این گذار مفهومی را در قالب ارائه راهکارهای عملی نهادینه ساختند. تأکید خواجه بر تقویت بنیه نظامی، استحکام پایه‌های اقتصادی و تدبیر دیپلماسی هوشمندانه (Tusi, Nizam al-) (Mulik, 2007: 112, 281, 132)، تلاشی نظام‌مند برای تبدیل خودبستگی از آرمان فلسفی به دستورالعملی اجرایی بود. این رویکرد، استقلال را از حیطة تأملات نظری به میدان عمل کشاند و آن را به مسئله‌ای حیاتی در دستور کار حکمرانان تبدیل کرد.

۳.۲.۳. الگوپردازی تمدنی

مرحله سوم در دوران معاصر و در مواجهه با چالش‌های تمدنی جدید شکل گرفت. این مرحله در بستر رویارویی حکیمان مسلمان با تهاجم مدرنیته غربی و استعمار فراگیر شکل گرفت و تحت

تأثیر گفتمان انقلاب اسلامی به اوج خود رسید (Mesbah Yazdi, 2010: 114). در این برهه، متفکرانی چون امام خمینی (ره) و آیت‌الله خامنه‌ای با عبور از نگاه صرفاً سیاسی به استقلال، آن را به مسئله‌ای جامع‌الابعاد و امت‌ساز تبدیل کردند. امام خمینی (ره) در آثار خود با نگاهی فراتر از مرزهای جغرافیایی، استقلال را نه صرفاً به‌مثابه یک اصل حکومت‌داری، بلکه به‌عنوان پایه‌ای تمدنی بازتعریف کرد (Khomeini, 1999, 6: 454). این بازاندیشی در سه سطح پیگیری شد: تفسیر روزآمد و وفادارانه آموزه‌های بنیادین حکمت سیاسی اسلامی، فهم عمیق از پیچیدگی‌های نوین حکمرانی، و ترسیم نقشه راهی فرایندمحور که از انقلاب اسلامی آغاز می‌شود و به شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی می‌انجامد (Mesbah Yazdi, 2011a: 352). استقلال در این مرحله به‌مثابه محور بازسازی تمدن اسلامی ظاهر شد که تحقق آن، مستلزم عبور از تقلیل‌گرایی‌های سیاسی و گره زدن آن به پروژه‌های کلان‌تر برای بازیابی عزت، هویت و اقتدار تمدنی امت اسلام بود (Khomeini, 1999, 7: 531).

سیر تحول مفهوم دولت مستقل در حکمت اسلامی از سه سازوکار اصلی تبعیت کرده است: پیوند مستمر با غایات حکمت سیاسی مانند سعادت و عدالت، تعامل پویا با اقتضائات زمانه و تأثیر گفتمان‌های مسلط مانند گفتمان مقاومت. مسئله‌مند شدن استقلال محصول تعامل متقابل نیازهای نظری، فشارهای عملی و تحولات تمدنی بوده است.

۴. یافته‌ها

۴.۱. تبارشناسی استقلال در حکمت سیاسی اسلامی؛ خوانشی از حکمت پیشامعاصر

تا گفتمان معاصر

مفهوم دولت مستقل در تاریخ اندیشه سیاسی، مسیری پریپیچ‌وخم را طی کرده که بازتابی از تحولات عمیق تمدنی و گسست‌های معرفتی در اعصار مختلف است. این مفهوم که امروزه به‌ظاهر بدیهی می‌نماید، در واقع محصول فرازونشیب‌های تاریخی متعددی است که هر یک، نقاط عطفی در فهم ما از ماهیت استقلال و خودمختاری سیاسی ایجاد کرده‌اند. آیت‌الله جوادی آملی در بررسی سیر تاریخی این مفهوم نشان می‌دهد که اگرچه رگه‌هایی از اندیشه استقلال در آثار فلاسفه باستان قابل‌ردیابی است، اما صورت‌بندی نظام‌مند آن به‌عنوان مفهومی سیاسی محصول تحولات بعدی است (Javadi Amoli, 1999, 4: 322). از سوی دیگر، مطالعات غربی نیز تأیید می‌کنند که در دوران امپراتوری‌های باستانی، استقلال به‌صورتی که امروزه فهم می‌شود اساساً موضوعیتی نداشت و جنگ و فتوحات، ابزار اصلی اعمال حاکمیت محسوب می‌شد (Dixon, 2011: 9). این تقابل میان برداشت‌های تاریخی مختلف از استقلال، اهمیت بررسی نقاط عطف این مفهوم را آشکار می‌سازد؛ نقاطی که در آنها استقلال از حالتی انتزاعی و نامشخص به

مفهومی محوری در حکمت سیاسی اسلامی تبدیل شد. بررسی این فرازونشیب‌ها نه تنها ما را با سیر تحول حکمت سیاسی آشنا می‌سازد، بلکه زمینه‌ای برای فهم بهتر چالش‌های معاصر در زمینه حکمرانی دینی و پیچیدگی‌های آن در عصر جهانی‌شدن فراهم می‌آورد.

۱.۱.۴. صورت‌بندی استقلال در حکمت سیاسی پیشامعاصر

در بررسی اندیشه سیاسی حکیمان پیشامعاصر همچون فارابی، خواجه نصیرالدین طوسی و دیگران، باید توجه داشت که آنان هرگز از اصطلاح «استقلال» به معنای مدرن و علمی آن در روابط بین‌الملل استفاده نکرده‌اند. با این حال، مفاهیم محوری در نظام فکری این اندیشمندان، به‌ویژه تأکید بر خودکفایی، نفی سلطه و ریاست و سیاست فاضله، به‌طور ضمنی حاوی عناصری است که با مفهوم امروزی دولت مستقل همپوشانی دارد. در چارچوب تاریخی و فلسفی این متفکران، استقلال نه به‌عنوان مسئله‌ای مستقل در روابط خارجی، بلکه به‌مثابه نتیجه طبیعی حکومت عادلانه و خردمندانه فهمیده می‌شد. تحلیل این دیدگاه‌ها نشان می‌دهد که در غیاب مفهوم مدرن حاکمیت ملی، مؤلفه‌های استقلال در قالب مفاهیمی مانند «عدالت»، «خیر عمومی» و «مصلحت عامه» صورت‌بندی می‌شد که همگی به‌نوعی بر حفظ اقتدار داخلی و خودبسندگی در اداره امور دلالت داشتند. این نگرش که ریشه در شرایط تاریخی خاص آن دوران داشت، استقلال را نه به‌عنوان چالشی در برابر دیگر دولت‌ها، بلکه به‌عنوان ثمره طبیعی نظام سیاسی مطلوب می‌دید که بر پایه عقلانیت، اخلاق و شریعت استوار بود.

۱.۱.۴.۱. استقلال به‌مثابه خودبسندگی ارگانیک

فارابی با رویکردی ارگانیک به تحلیل جامعه می‌پردازد و مدینه فاضله را همچون بدن انسانی سالم تصویر می‌کند که اعضای آن با وجود تنوع عملکرد، در خدمت کلیت نظام عمل می‌کنند. این نگاه، اساس مفهوم خودبسندگی ساختاری را در اندیشه او شکل می‌دهد. در پایه‌ای‌ترین سطح، حتی جوامع ضروریه - با وجود محدودیت به نیازهای مادی - از نوعی خودکفایی ساختاری برخوردارند و می‌توانند نیازهای اولیه را بدون وابستگی به قدرتهای خارجی تأمین کنند (Farabi, 1985: 40-41, 45-46); اما این خودکفایی مادی با خودبسندگی حقیقی که مدینه فاضله از آن برخوردار است، تفاوت بنیادین دارد. مدینه فاضله نه تنها در امور مادی، بلکه در بعد سیاسی و فکری نیز کاملاً مستقل است، چراکه قوام آن به هیچ نیروی خارجی وابسته نیست. این تمایز در تحلیل فارابی از جوامع غیرفاضله آشکار می‌شود. جوامعی مانند جاهله و ضاله - علی‌رغم برخورداری احتمالی از خودکفایی مادی - از نظر سیاسی در معرض وابستگی به بیگانگان قرار دارند: جاهله به‌دلیل تمرکز بر لذت و ثروت، آمادگی دارد برای تأمین آنها به

قدرت‌های خارجی متوسل شود و ضاله به دلیل اتکا به اوهام، مستعد نفوذ و سلطه بیگانگان است (Farabi, 1995: 127-132). این آسیب‌پذیری در برابر نفوذ خارجی، آنها را از رسیدن به خودبسندگی واقعی باز می‌دارد.

در سطح حکمرانی، تمایز فارابی بین «رئیس فاضل» و «اهل خُساسه الرئاسه» بر محور استقلال درونی می‌چرخد. درحالی‌که رهبر مطلوب، مشروعیت خود را از حکمت و عدالت درونی کسب می‌کند، حاکمان غیرفضیلت‌مند (اهل خُساسه الرئاسه)، ریاست را وسیله‌ای برای اهداف پست شخصی می‌دانند که این امر آنها را مستعد وابستگی به نیروهای خارجی می‌سازد (Farabi, 1985: 47-49). حتی در مواردی که شرایط رهبری ایدئال در یک فرد جمع نشود، راه‌حل او تشکیل جماعتی از نخبگان داخلی است که با ترکیب توانایی‌های بومی، استقلال مدینه را حفظ می‌کنند. این نشان می‌دهد که خودبسندگی سیاسی از دید فارابی مستلزم ظرفیت درونی تحلیل و تصمیم‌گیری، مبتنی بر حکمت و عدالت است. این اصل در تحلیل او از جنگ‌های مشروع نیز بازتاب می‌یابد؛ جایی که تنها اقداماتی را مجاز می‌داند که در خدمت حفظ نظام مدینه باشند، نه اهدافی که از غایت حقیقی مدینه منحرف شوند (Farabi, 1985: 76-78). به این ترتیب، می‌توان استنباط کرد که از منظر فارابی، هرگونه وابستگی به عوامل خارج از منظومه ارزشی مدینه (اعم از انگیزه‌های پست یا نفوذ بیرونی)، با خودبسندگی سیاسی در تضاد است.

در ادامه این نگرش، اخوان‌الصفاء نیز دولت مستقل را در چارچوب حکمرانی مطلوب و خودکفایی درونی مفهوم‌پردازی کردند. آنان با تقسیم ریاست به دو نوع جسمانی و روحانی، به شکلی ضمنی بر ضرورت استقلال نظام سیاسی تأکید می‌کنند. ریاست جسمانی که مبتنی بر زور و وابستگی به ابزارهای مادی مانند قشون و حمایت خارجی است، فاقد خودبسندگی واقعی است، چراکه مشروعیت آن نه از پذیرش درونی مردم، بلکه از ترس و اجبار ناشی می‌شود. در مقابل، ریاست روحانی که بر هدایت معنوی و اخلاقی استوار است، با تکیه بر عدالت و ارزش‌های درونی جامعه، بدون نیاز به عوامل بیرونی پایدار می‌ماند (Ikhwan al-Safa, 1983, 1: 128). این دیدگاه، ادامه منطقی تأکید فارابی بر استقلال سیاسی و فکری است.

اخوان‌الصفاء در ترسیم مدینه فاضله خود (مدینه کریمه)، بر خودبسندگی در سطوح ساختاری، سیاسی و معرفتی تأکید می‌کنند. این جامعه نه تنها از نظر جغرافیایی-سیاسی از مناطق تحت نفوذ قدرت‌های مادی فاصله می‌گیرد، بلکه با تقسیم کار درونی مبتنی بر تخصص‌های طبیعی، نیاز به عوامل خارجی را مرتفع می‌سازد. حاکمان آن نه با زور یا ثروت، بلکه از طریق تربیت نفوس و پذیرش درونی شهروندان حکومت می‌کنند. حتی معماری شهر به گونه‌ای طراحی شده است که استقلال عبادی و فکری جامعه را تضمین کند (Ikhwan al-Safa, 1983, 4: 171-173). این

نگاه، اگرچه در چارچوب کلی اندیشه فارابی درباره خودبسندگی ارگانیک قرار می‌گیرد، بر جنبه‌های معنوی و روحانی حکمرانی تأکید بیشتری دارد. در جمع‌بندی، هم فارابی و هم اخوان‌الرضا، خودبسندگی را شرط ضروری تحقق جامعه آرمانی می‌دانند؛ با این حال، فارابی بر عقلانیت و استقلال ساختار سیاسی تأکید دارد، حال آنکه اخوان‌الرضا استقلال را در گرو گسست از وابستگی‌های مادی و استقرار حاکمیت روحانی می‌پندارند. با این همه، هر دو نگاه در یک اصل مشترک‌اند: جامعه مطلوب باید چونان ارگانیک‌سازنده، نیروی خود را از درون بستاند و موجودیتش به هیچ عامل بیرونی وابسته نباشد.

۲.۱.۱.۴. استقلال به‌مثابه نظام عادلانه و نفی سلطه‌گری ساختاری

در سنت فلسفه سیاسی اسلامی، خواجه نصیرالدین طوسی با ارائه نظام فکری منسجم، تحلیلی ساختاری از استقلال ارائه می‌دهد که شهرزوری به‌عنوان شارح این سنت فکری، با حفظ چارچوب نظری خواجه، ابعاد جدیدی به آن افزوده است. این سیر تحلیلی نشان می‌دهد استقلال واقعی چگونه در گرو ایجاد نظامی عادلانه و نفی ساختارهای سلطه‌گرانه شکل می‌گیرد. خواجه با تقسیم جامعه به چهار صنف اصلی (اهل قلم، اهل شمشیر، اهل معامله و اهل مزارعه)، نظامی ساختاری برای تحقق دولت مستقل پیشنهاد می‌کند (Tusi, 1992: 209, 262). نکته کلیدی در تحلیل خواجه این است که استقلال دولت صرفاً به معنای نفی سلطه خارجی نیست، بلکه مستلزم نفی هرگونه رابطه سلطه‌آمیز در درون جامعه نیز است. او با اشاره به «تألف اولیاء و تنازع اعداء» (Tusi, 1992: 261)، نشان می‌دهد که وحدت داخلی و عدالت اجتماعی، پیش‌شرط‌های ضروری برای مقاومت در برابر تهدیدات خارجی‌اند. این تقسیم‌بندی کارکردگرایانه که مبتنی بر تشبیه جامعه به پیکره انسانی است، نشان می‌دهد چگونه تعادل بین اصناف مختلف می‌تواند خودبسندگی جامعه را تضمین کند. شهرزوری این ساختار را با افزودن مفهوم «تأیید الهی» حاکمان تکمیل می‌کند و نشان می‌دهد مشروعیت اخلاقی و دینی حاکمان شرط لازم برای حفظ این تعادل ساختاری است (Shahrzuri, 2004, 1: 350-351). این نگاه تکمیلی، بُعد معنوی مهمی به تحلیل خواجه می‌افزاید.

در سطح اقتصادی، خواجه با طرح «قانون عدالت در معامله» و تقسیم عادلانه «خیرات مشترک»، مبانی مادی استقلال را ترسیم می‌کند (Tusi, 1992: 265). این نگاه که بر توزیع عادلانه منابع تأکید دارد، در اندیشه شهرزوری با معرفی نظام دوگانه «عادل صامت» (دینار) و «عادل ناطق» (حاکم) بسط می‌یابد (Shahrzuri, 2004, 1: 529). شهرزوری با این نوآوری نشان می‌دهد چگونه نظارت دقیق بر مبادلات اقتصادی و ایجاد توازن بین سازوکارهای بازار (پول) و نظارت انسانی (حاکم) می‌تواند از فساد و وابستگی اقتصادی جلوگیری کند.

در عرصه روابط خارجی و امنیت ملی، خواجه با تأکید بر «خوداتکایی دفاعی» و تدابیری مانند «حصان و خندق»، الگویی عملی برای مقابله با تهدیدات خارجی ارائه می‌دهد (Tusi, 1992: 270). در مواجهه با دشمنان، خواجه به جای رویارویی مستقیم، بر راهبردهای هوشمندانه مانند «احتراز»، «مدارات» و «استمالت» تأکید می‌کند. این رویکرد نشان‌دهنده درک عمیق او از این واقعیت است که دولت مستقل باید توانایی مدیریت تهدیدات خارجی را بدون توسل به خشونت بی‌رویه داشته باشد. او به صراحت هشدار می‌دهد که «اظهار عداوت» می‌تواند به «ازاله نعم» و «تعریض انتقال دول» بینجامد (Tusi, 1992: 294)؛ یعنی وابستگی و زوال استقلال دولت را در پی داشته باشد. شهرزوری این نگاه را با تحلیل تاریخی روابط اسکندر و داریوش غنا می‌بخشد و نشان می‌دهد چگونه انسجام درونی و اخلاق جمعی جامعه نقشی کلیدی در مقاومت در برابر سلطه خارجی دارد (Shahrzuri, 2004, 1: 591-592). این تحلیل تاریخی-فرهنگی، بُعد جدیدی به راهبردهای دفاعی خواجه می‌افزاید.

نقطه تمایز اساسی این دو اندیشمند با فارابی در نگرش عمل‌گرایانه آنهاست. در حالی که فارابی استقلال را بیشتر در ساحت نظری و مبتنی بر حاکمیت عقلانی فیلسوفان تحلیل می‌کرد، خواجه و شهرزوری با تأکید بر «تقدم عدالت بر عقلانیت محض»، تحلیلی زمینی‌تر و کاربردی‌تر ارائه می‌دهند. شهرزوری با مفاهیمی مانند «عدالت مدنی» و طبقه‌بندی «جور» به سه سطح (اعظم، اوسط و اصغر) (Shahrzuri, 2004, 1: 529, 592-593)، نشان می‌دهد استقلال واقعی نیازمند حاکمیت عدالت در تمام سطوح جامعه است، از عدالت در روابط خرد فردی تا عدالت در سطح کلان حکومتی.

این تحلیل نشان می‌دهد چگونه سنت فکری خواجه و شهرزوری، استقلال را نه به عنوان وضعیتی ایستا، بلکه به عنوان فرایندی پویا می‌فهمد که مستلزم چهار رکن اساسی است: ساختارهای عادلانه در تقسیم کار اجتماعی، نظام اقتصادی مبتنی بر انصاف، راهبردهای هوشمندانه در روابط خارجی و مشروعیت اخلاقی و الهی حاکمان. این نگاه جامع که هم به عدالت داخلی و هم به هوشمندی در روابط خارجی توجه دارد، الگویی کاربردی برای تحقق استقلال واقعی در جوامع اسلامی ارائه می‌دهد که هم از آرمان‌گرایی محض فارابی فاصله می‌گیرد و هم از تقلیل‌گرایی مادی صرف پرهیز می‌کند.

۳.۱.۱.۴. استقلال به مثابه نظام حکمرانی کارآمد

در سنت حکمت سیاسی اسلامی، در کنار فیلسوفان سیاسی مانند فارابی و خواجه نصیرالدین طوسی که اغلب با رویکردی نظری و انتزاعی‌تر به تبیین مبانی حکومت مطلوب پرداخته‌اند، سیاست‌نامه‌نویسانی مانند خواجه نظام‌الملک طوسی و غزالی با رویکردی عمل‌گرایانه و عینی،

اصول حکمرانی را در چارچوب تجربه‌های عملی و راهکارهای اجرایی تبیین کرده‌اند. ایشان با ترکیب مبانی دینی و تجارب تاریخی، الگویی از حکومت مطلوب ارائه می‌دهند که هرچند به‌صورت غیرمستقیم، بر استقلال دولت، خودکفایی جامعه و عدم وابستگی به بیگانگان تأکید دارد.

خواجه نظام‌الملک با تکیه بر تجربه عملی خود در منصب وزارت، استقلال دولت را نه صرفاً به‌عنوان یک آرمان نظری، بلکه به‌مثابه مجموعه‌ای از سازوکارهای اجرایی و مدیریتی ترسیم می‌کند که خودبسندگی جامعه را تضمین می‌نماید. او با طراحی نظام مالی هوشمند از طریق تقسیم خزانه به «خزانه الأصل» و «خزانه الإنفاق»، الگویی عملی برای استقلال اقتصادی ارائه می‌دهد که نمونه بارزی از کارآمدی نظام حکمرانی است. این نظام که مبتنی بر ذخیره‌سازی منابع برای مواقع بحرانی است، حکومت را از وابستگی به منابع خارجی بی‌نیاز کرده و امکان برنامه‌ریزی بلندمدت را فراهم می‌سازد (Tusi Nizam al-Mulk, 2007: 281). خواجه با طراحی شبکه پیچیده اطلاعاتی متشکل از جاسوسان در قالب مشاغل مختلف، الگویی پیشرفته برای نظارت هوشمند بر تحرکات داخلی و خارجی ارائه می‌دهد. این سازوکار که با استناد به تجارب تاریخی تشریح می‌شود، همزمان هم فساد کارگزاران محلی را کنترل کرده و هم از تهدیدات خارجی پیشگیری می‌کند (Tusi Nizam al-Mulk, 2007: 112). این نگاه پیشگیرانه، استقلال امنیتی را نه صرفاً در قالب نیروی نظامی، بلکه در چارچوب نظام اطلاعاتی کارآمد تعریف می‌کند که بیانگر هوشمندی بالای نظام حکمرانی پیشنهادی اوست.

در تکمیل این دیدگاه‌ها و تأکید بر ابعاد مختلف حکمرانی کارآمد، غزالی در نصیحة‌الملوک بر بُعد فرهنگی استقلال تأکید می‌ورزد. او با اشاره به ضرورت استحکام دین و اراده، پایه‌های فکری و اعتقادی خوداتکایی ملی را ترسیم می‌کند. این نگاه که با تأکید بر تربیت نخبگان وفادار تکمیل می‌شود (Ghazali, 2008: 75)، نشان می‌دهد که استقلال واقعی بدون مبانی فرهنگی مستحکم امکان‌پذیر نیست و در واقع مکمل دیدگاه‌های عملیاتی خواجه نظام‌الملک در ایجاد نظام حکمرانی یکپارچه است. غزالی با تأکید بر مسئولیت‌پذیری حاکمان در برابر مردم و خداوند، بُعد اخلاقی استقلال را تکمیل می‌کند. این نگاه که پاسخگویی داخلی را ضامن استقلال خارجی می‌داند، نشان می‌دهد که حکومت مستقل نیازمند مشروعیت مردمی و التزام اخلاقی است (Ghazali, 2008: 62). درحالی‌که خواجه بر سازوکارهای عملیاتی تأکید دارد، غزالی مبانی نظری و اخلاقی استقلال را تشریح می‌کند و به این ترتیب نظام حکمرانی پیشنهادی را از بُعد نظری نیز تقویت می‌کند.

سیر تحول مفهوم دولت مستقل در حکمت سیاسی پیشامعاصر، نشان‌دهنده گذار از نگرش‌های انتزاعی به الگوهای عملیاتی است، به‌طوری‌که از خودبسندگی ارگانیک و عدالت

ساختاری به سمت حکمرانی کارآمد تکامل یافت. در این فرایند، دو تحول کلیدی رخ داد: نخست، گذار از کلی‌نگری به طرح‌های اجرایی و دوم، تلفیق ابعاد مادی و معنوی استقلال. این تکامل نه تنها غنای سنت فکری اسلامی را در تبیین استقلال نشان می‌دهد، بلکه برای رویکردهای معاصر حکمرانی مستقل نیز الهام‌بخش است.

۲.۱.۴. بازخوانی استقلال در حکمت سیاسی معاصر

تحولات بنیادین در حکمت سیاسی اسلامی معاصر، مسئله استقلال را به محور اصلی تأملات اندیشمندان تبدیل کرده است. این تحولات از دو سو شکل گرفته است: از یک سو، مواجهه جهان اسلام با دگرگونی‌های تاریخی عمیق شامل گسترش مناسبات بین‌المللی، تنش‌های ژئوپلیتیک و حمله‌های استعماری؛ و از سوی دیگر، تعاملات فزاینده علمی با غرب که همزمان هم مفاهیم جدیدی را به گفتمان سیاسی اسلامی تزریق کرد و هم با طرح پرسش‌های نوظهور، بسیاری از پیش‌فرض‌های سنتی حکمت سیاسی اسلامی را نیازمند بازخوانی و نظریه‌پردازی مجدد ساخت. این شرایط تاریخی، همراه با بازخوانی انتقادی میراث حکمی اسلام، موجب شد مسئله «استقلال دولت» به دغدغه‌ای محوری در اندیشه سیاسی معاصر تبدیل شود.

از منظر تاریخی، طرح ایده استقلال به‌عنوان یک اصل حقوقی-سیاسی در قرن نوزدهم، پاسخی ضروری به سلطه استعماری و نابرابری‌های ساختاری بود که خودمختاری جوامع را محدود می‌کرد. استعمار با مداخلات نظامی و اقتصادی و تحمیل ساختارهای نابرابر، استقلال را به آرمانی جهانی تبدیل کرد و موجب بازاندیشی در مفهوم حاکمیت شد (Yurdusev, 2003: 141). جنبش‌های استقلال‌طلبانه و فرایند استعمارزدایی، به‌ویژه در قالب ملی‌گرایی ضداستعماری، استقلال را به نماد مقاومت و بازپس‌گیری حاکمیت ملی تبدیل کردند. این جنبش‌ها نه تنها خودمختاری سیاسی-اقتصادی را تقویت کردند، بلکه استقلال را به اصلی فراتر از چارچوب‌های غربی ارتقا دادند. این امر نشان‌دهنده پارادوکس مهمی است که طبق آن، استعمار با ایجاد موانع ساختاری، خود به تقویت هویت‌های ملی و گفتمان استقلال‌طلبی کمک کرد (Murillo Zamora, 2021).

با این وصف، بازخوانی استقلال در حکمت سیاسی معاصر نیز بیش از آنکه یک انتخاب آگاهانه باشد، واکنشی ضروری به شوک ناشی از مواجهه با استعمار بود. متفکران مسلمان برای قرن‌ها، استقلال را به‌عنوان وضعیتی طبیعی و مفروض برای جوامع اسلامی تلقی می‌کردند تا آنکه هجوم استعمارگران در سده‌های هجدهم و نوزدهم این تصور را به چالش کشید. این شرایط، متفکران مسلمان را واداشت تا برای اولین بار به اهمیت حیاتی استقلال پی ببرند، نه به‌عنوان مفهومی انتزاعی، بلکه به‌مثابه گوه‌ری که ناخواسته از دست رفته بود. این بیداری فکری

به کشف ابعاد جدیدی از استقلال منجر شد که پیش از این نادیده گرفته می‌شد. استعمار نشان داد که استقلال سیاسی صرفاً به معنی نبود نیروی نظامی بیگانه نیست، بلکه مستلزم خودکفایی اقتصادی، استقلال فرهنگی و حفظ هویت تمدنی است. همان‌گونه که تجربه تاریخی ایران در دوران قاجار نشان می‌داد، حتی وقتی کشوری به‌ظاهر مستقل بود، قراردادهای ننگینی مانند امتیاز تنباکو عملاً حاکمیت ملی را نقض می‌کرد (Motahhari, 1993, 24: 106-107). متفکران مسلمان دریافته‌اند که یک کشور می‌تواند به‌ظاهر پرچم استقلال را برافراشته نگه دارد، اما در عمل به بازیچه‌ای در دست قدرت‌های خارجی تبدیل شود. این بینش به شکل‌گیری گفتگویی منجر شد که استقلال واقعی را مستلزم «خودباوری»، «قطع وابستگی» و «مقاومت فعال» در تمام عرصه‌ها می‌دانست (Khomeini, 1999, 15: 146).

بیداری اسلامی ناشی از مواجهه با استعمار، استقلال را از مفهومی مفروض و بدیهی به مسئله‌ای حیاتی و چندبعدی تبدیل کرد. این تحول فکری را می‌توان در سه ویژگی متمایز تحلیل کرد: تلاش برای تلفیق حکمت اسلامی با مفاهیم مدرن در چارچوبی سازگار با مبانی دینی، تفکیک تحلیلی مؤلفه‌های استقلال شامل فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و حقوقی به‌عنوان پیش‌شرط نظریه‌پردازی دقیق و بازتعریف استقلال به‌مثابه رکن هویتی نظام سیاسی اسلامی. این مؤلفه‌ها گویای بلوغ نظریه‌پردازی سیاسی معاصر در مواجهه با مسئله استقلال و ظرفیت آن برای ارائه الگوی بدیل در عرصه حکمرانی است:

۱.۲.۱.۴. نوآوری مفهومی: تلفیق استقلال مدرن با مبانی حکمت اسلامی

در مواجهه با چالش‌های عصر مدرن، حکمت سیاسی اسلامی با یک پارادوکس اساسی روبه‌رو شد؛ از یک سو، هجوم استعمار و ضرورت مقابله با آن، مفهوم استقلال به معنای مدرن را به مسئله‌ای حیاتی تبدیل کرده بود؛ از سوی دیگر، مبانی این مفهوم مدرن با برخی اصول حکمت اسلامی در تنش قرار می‌گرفت. این تنش‌ها موجب شد حکیمان مسلمان نه‌تنها به ضرورت پرداختن به استقلال به‌عنوان پاسخی به استعمار پی ببرند، بلکه احساس نیاز کنند آن را بر اساس مبانی اصیل اسلامی بازتعریف و بومی‌سازی کنند.

ماهیت این تلفیق از آنجا آغاز شد که استقلال مدرن با مفاهیمی مانند منافع ملی و حاکمیت ملی گره خورده بود، درحالی‌که در نگاه اسلامی، حاکمیت مطلق از آن خداست و جامعه آرمانی بر اساس ارزش‌های الهی و رویکرد امت‌محور شکل می‌گیرد. این چالش به شکل‌گیری رویکردی منجر شد که استقلال را نه به‌عنوان غایت، بلکه به‌مثابه ابزاری برای تحقق اهداف والاتر اسلامی بازتعریف می‌کرد (Khomeini, 1999, 7: 531). در این بازتعریف، استقلال سیاسی به معنای نفی سلطه بیگانگان با اصل نفی سبیل در قرآن پیوند خورد و خودکفایی اقتصادی با

مفهوم قرآنی «عزت» گره زده شد. نوآوری خلاقانه این بود که به جای رد کامل مفاهیم مدرن یا تقلیل مبانی اسلامی، راه میانه‌ای یافتند که هم پاسخگوی نیازهای عصر حاضر بود و هم وفادار به اصول اصیل اسلامی. یکی از مهم‌ترین دستاوردهای این تلفیق، تبدیل استقلال از مفهومی صرفاً حقوقی-سیاسی به ارزشی اسلامی بود. در این نگاه، استقلال نه فقط برای حفظ مرزهای جغرافیایی، بلکه به‌عنوان شرط لازم برای تحقق عدالت اجتماعی و حیات معقول انسانی مورد تأکید قرار گرفت (Jafari Tabrizi, 2005: 110-111). این تحول نشان داد که چگونه می‌توان مفاهیم مدرن را بدون تقلیل مبانی اسلامی، در خدمت اهداف متعالی قرار داد.

در عرصه عمل نیز این تلفیق به شکل‌گیری الگوهای بدیلی مانند اقتصاد مقاومتی انجامید که تلفیقی از خودکفایی مدرن با اصول اسلامی عدالت و مقاومت بود (Khamenei, 2016/06/15). این الگو از یک سو نشان داد که چگونه می‌توان در عین بهره‌گیری از دستاوردهای جهان مدرن، از وابستگی به نظام سلطه جهانی پرهیز کرد. به عبارت دیگر، استقلال در این نگاه نه به معنای انزوا، بلکه به‌مثابه حضور فعال و عزتمند در عرصه بین‌المللی با حفظ اصول اسلامی تعریف شد. از سوی دیگر، این تجربه ثابت کرد که با نگاهی خلاقانه می‌توان مفاهیم مدرن را در چارچوب ارزش‌های اسلامی بازتعریف کرد، بدون آنکه به اصالت‌های دینی خدشه‌ای وارد شود یا از کارآمدی در جهان معاصر کاسته شود.

۲.۲.۱.۴. تحلیل ساختاری استقلال: ابعاد فرهنگی، سیاسی و اقتصادی

در بررسی تحولات حکمت سیاسی معاصر، از جمله مهم‌ترین دستاوردهای حکیمان مسلمان در تحلیل مسئله استقلال، پرداختن نظام‌مند و تفصیلی به ابعاد گوناگون این مفهوم بوده است. رویکردی تحلیلی که با درک عمیق از پیچیدگی‌های دوران جدید و ماهیت چندوجهی تهدیدات استعماری، استقلال را در سطوح فرهنگی، سیاسی و اقتصادی به‌صورت مجزا و در عین حال مرتبط بررسی کرد. این نگاه چندبعدی که از ویژگی‌های برجسته بررسی‌های علمی در این حوزه محسوب می‌شود، امکان واکاوی دقیق‌تر چالش‌های معاصر را فراهم آورد؛ چالش‌هایی که نه تنها به حاکمیت سیاسی، بلکه به بنیان‌های هویتی و اقتصادی جوامع اسلامی نظر داشت (Mesbah Yazdi, 2011, 1: 255).

در بعد فرهنگی، تحلیلگران دریافتند که استعمار تنها به اشغال نظامی محدود نمی‌شود، بلکه با نفوذ در لایه‌های فکری و فرهنگی، هویت تمدنی جوامع را هدف گرفته است. این بینش به شکل‌گیری گفتمانی انجامید که استقلال فرهنگی را به‌عنوان پیش‌شرط ضروری برای مقاومت در برابر تهاجم نرم استعمارگران معرفی می‌کرد (Motahhari, 1993, 24: 44). در واقع، حکیمان

مسلمان به این درک رسیدند که بدون حفظ استقلال فکری و هویتی، دیگر ابعاد استقلال نیز پایدار نخواهند ماند.

استقلال سیاسی به‌عنوان دومین رکن این تفکیک، در اندیشه معاصر به اوج تکامل خود رسید. طرح شعار «نه شرقی، نه غربی»، استقلال در تصمیم‌گیری‌های سیاسی را نه یک انتخاب، بلکه ضرورتی انکارناپذیر برای حفظ حاکمیت ملی معرفی کرد (Khomeini, 1999, 7: 531). این نگاه، استقلال سیاسی را از سطح روابط بین‌الدولی به عرصه هویت تمدنی ارتقا داد و نشان داد که وابستگی سیاسی به بلوک‌های قدرت، به معنای نقض حاکمیت ملی در بلندمدت است. بعد اقتصادی نیز به‌عنوان سومین وجه این تفکیک، مورد توجه ویژه قرار گرفت. تجربه کشورهای در حال توسعه نشان می‌داد که وابستگی اقتصادی می‌تواند حتی پس از استقلال سیاسی، حاکمیت ملی را تحت‌الشعاع قرار دهد. تحلیل این پدیده، استقلال اقتصادی را شرط لازم برای تحقق تمدن اسلامی معرفی کرد که بعدها در قالب مفاهیمی مانند «اقتصاد مقاومتی» تبلور یافت. اقتصاد مقاومتی به‌عنوان راهکاری برای ایجاد خودکفایی در برابر تحریم‌ها و فشارهای اقتصادی قدرت‌های استکباری مطرح شد (Khamenei, 2016/06/15).

این تفکیک سه‌گانه، امکان تحلیل دقیق‌تر و ارائه راهکارهای عملی برای مقابله با اشکال مختلف استعمار را فراهم آورد. درحالی‌که در گذشته استقلال صرفاً به معنای نبود نیروی نظامی بیگانه تعریف می‌شد، تحلیلگران معاصر نشان دادند که تهدیدات استعماری می‌تواند در قالب‌های ظریف‌تری مانند نفوذ فرهنگی یا سلطه اقتصادی بروز کند. این تحول تحلیلی، میراث ارزشمندی از حکمت سیاسی اسلامی است که می‌تواند الهام‌بخش جوامع در حال توسعه باشد.

۳.۲.۱.۴. تبیین استقلال به‌مثابه پارادایم هویتی در نظام سیاسی اسلامی

در تحولات حکمت سیاسی معاصر، یکی از عمیق‌ترین دگرگونی‌ها در مفهوم استقلال، ارتقای آن از یک اصل بدیهی و مفروض به رکن هویتی نظام سیاسی اسلامی بود. درحالی‌که در سنت فکری پیشین، استقلال به‌عنوان پیش‌فرضی غیرقابل بحث برای هر نظام سیاسی مطلوب تلقی می‌شد، حکیمان معاصر با مواجهه با چالش‌های عصر استعمار، آن را به موضوعی اساسی برای تأمل و بازتعریف تبدیل کردند. این تحول ناشی از درک این واقعیت بود که استقلال صرفاً شرط اولیه تشکیل حکومت نیست، بلکه شالوده هویت و تداوم نظام سیاسی اسلامی محسوب می‌شود (Motahhari, 1999, 24: 44). این ارتقای مفهومی از آنجا آغاز شد که فیلسوفان سیاسی دریافتند استعمار مدرن تنها به اشغال سرزمین‌ها محدود نمی‌شود، بلکه با نفوذ در لایه‌های فکری، فرهنگی و اقتصادی، هویت مستقل جوامع را نشانه می‌گیرد. در چنین شرایطی، استقلال از حاشیه به کانون مباحث نظری منتقل شد و به‌عنوان رکنی تعیین‌کننده در هویت‌یابی نظام

سیاسی اسلامی مورد توجه قرار گرفت (Khomeini, 1999, 4: 317). این نگاه نشان می‌داد که بدون استقلال واقعی، نه تنها تشکیل حکومت اسلامی ممکن نیست، بلکه تداوم و بالندگی آن نیز با تهدید مواجه خواهد شد.

در این بازتعریف، استقلال از سطح روابط بین‌المللی فراتر رفت و به اصل بنیادین در ساختار درونی نظام سیاسی تبدیل شد. برای مثال، خودکفایی اقتصادی که پیش از این بیشتر به‌عنوان یک سیاست عملیاتی دیده می‌شد، در این نگاه به بخشی از هویت نظام اسلامی تبدیل شد. تجربه تاریخی ایران در وابستگی غذایی قبل از انقلاب اسلامی و سپس دستیابی به خودکفایی نشان داد که استقلال اقتصادی تا چه اندازه در حفظ هویت سیاسی مؤثر است (Motahhari, 1999, 24: 238-239). این تحول مفهومی، استقلال را از یک شعار سیاسی به ارزشی هویتی ارتقا داد. ابعاد فرهنگی و علمی نیز در این نگاه جایگاه ویژه‌ای یافتند. اقتدار علمی نه به‌عنوان یک مزیت، بلکه به‌عنوان پایه ضروری هویت مستقل نظام سیاسی اسلامی مورد تأکید قرار گرفت (Khamenei, 20/01/2006). این نگاه نشان می‌داد که بدون استقلال علمی، حتی استقلال سیاسی نیز پایدار نخواهد ماند. چنین تحلیلی، استقلال را از مفهومی تک‌بعدی به ارزشی چندلایه تبدیل کرد که تمامی عرصه‌های حیات اجتماعی را در برمی‌گرفت.

نتیجه این تحول فکری، شکل‌گیری نظام سیاسی در ایران بود که استقلال را نه به‌عنوان ابزاری برای بقا، بلکه به‌مثابه بخشی از ماهیت و هویت خود تعریف می‌کرد. شعار «نه شرقی، نه غربی» تجلی عینی این نگاه بود که استقلال را به‌عنوان ویژگی ذاتی نظام اسلامی معرفی می‌کرد (Khomeini, 1999, 7: 531). در این الگو، استقلال از حالتی انفعالی و دفاعی خارج شده و به عاملی فعال در شکل‌دهی به روابط بین‌المللی تبدیل شد. این تحول نظری که استقلال را به رکن هویتی نظام سیاسی ارتقا داد، نوآوری بزرگی در حکمت سیاسی معاصر بود.

۳.۱.۴. تحول مفهوم استقلال در حکمت سیاسی اسلامی: از خودمختاری توحیدی تا

تمدن‌سازی

مفهوم استقلال در حکمت سیاسی اسلامی، از دوران پیشامعاصر تا معاصر، تحولی پویا را تجربه کرده و از نفی سلطه غیر خدا به رد سلطه همه‌جانبه سیاسی، اقتصادی و فرهنگی گسترش یافته است تا جایی که به رکنی بنیادین برای تمدن‌سازی اسلامی تبدیل شده است. در دوره پیشامعاصر، مفهوم دولت مستقل اغلب بر حفظ حاکمیت سیاسی و نظامی در برابر سلطه بیگانگان متمرکز بود، اما با پیچیدگی‌های روابط جهانی و ظهور استعمار نوین، این مفهوم به خودکفایی در علم، اقتصاد، فرهنگ و... توسعه یافت. قله بحث‌های معاصر در این حوزه، بر پیوند استقلال با دو مفهوم مقاومت اسلامی و تمدن‌سازی متمرکز است که در ادامه بررسی می‌شود:

۱.۳.۱.۴. پیوند استقلال و ایده مقاومت در گفتمان انقلاب اسلامی

یکی از وجوه برجسته تأملات فلسفی پیرامون دولت مستقل در حکمت سیاسی معاصر، پیوند عمیق مفهوم استقلال با مقاومت در ابعاد سیاسی، اقتصادی و فرهنگی و در چارچوب گفتمان انقلاب اسلامی است. این پیوند ریشه در مبانی توحیدی دارد و در مواجهه با چالش‌های جهان معاصر شکل گرفته است. تحلیل این پیوند نشان می‌دهد که مقاومت در اندیشه اسلامی نه یک راهبرد موقت، بلکه بخشی جدایی‌ناپذیر از مفهوم استقلال است که آن را از سطح نظری به عرصه عمل منتقل می‌کند.

در سطح هستی‌شناختی، استقلال در این گفتمان به معنای رهایی از مرجعیت‌پذیری از نظام‌های هنجاری غیرالهی تعریف می‌شود که مستلزم مقاومت فعال در برابر تمامی اشکال سلطه‌گری است. این نگاه ریشه در تلقی خاص از کرامت انسانی دارد که هرگونه پذیرش سلطه بیگانگان را نفی می‌کند (Khomeini, 1999, 4: 364). چنین برداشتی، مقاومت را از حاشیه به متن نظریه‌پردازی سیاسی منتقل کرده و آن را به شرط امکان تحقق استقلال تبدیل می‌کند.

در بُعد اقتصادی، این پیوند در قالب الگوی اقتصاد مقاومتی صورت‌بندی شده است که مبتنی بر سه اصل بنیادین عمل می‌کند: درون‌زایی به‌مثابه هسته مرکزی، برون‌گرایی هوشمندانه به‌عنوان مکمل راهبردی و عدالت‌محوری به‌عنوان غایت نهایی. این الگو نشان می‌دهد که استقلال اقتصادی صرفاً به معنای قطع وابستگی نیست، بلکه مستلزم ایجاد نظام تولید دانش و فناوری بومی است که بتواند در برابر نوسانات نظام سرمایه‌داری جهانی تاب‌آوری ایجاد کند (Khamenei, 2015/06/22). تجربه موفق در حوزه‌های فناورانه حساس، مؤید این نظریه است که مقاومت اقتصادی نه یک انتخاب، بلکه ضرورتی گریزناپذیر برای حفظ حاکمیت ملی است.

در عرصه فرهنگی، مقاومت به‌عنوان سازوکار دفاعی در برابر مدرنیته هژمونیک غرب تعریف می‌شود. این نگاه معتقد است که استعمار نوین از طریق مهندسی فرهنگی به‌دنبال ایجاد گسست هویتی و انقطاع از میراث تمدنی اسلام است. در این چارچوب، مقاومت فرهنگی به معنای بازخوانی انتقادی گفتمان‌های مسلط جهانی و بازتولید گفتمان اسلامی در عرصه‌های علمی، هنری و رسانه‌ای است (Khomeini, 1999, 1: 158-159). این فرایند مستلزم ایجاد نهادهای دانش‌بنیان بومی است که بتوانند گفتمان بدیل اسلامی را در عرصه جهانی عرضه کنند.

در سطح راهبردی، این گفتمان معتقد است که مقاومت باید از حالت انفعالی خارج شده و به راهبرد پیش‌دستانه تبدیل شود. این بدان معناست که نظام اسلامی نباید صرفاً به مقابله با تهدیدات موجود بپردازد، بلکه باید با ایجاد قابلیت‌های بازدارنده، هزینه اعمال سلطه را برای نظام جهانی افزایش دهد. چنین رویکردی مستلزم ایجاد شبکه‌ای از روابط بین‌المللی مبتنی بر اصول مقاومت است که بتواند نظام تک‌قطبی را به چالش بکشد (Khamenei, 2015/06/22).

تحلیل این مؤلفه‌ها نشان می‌دهد که در حکمت سیاسی معاصر، استقلال و مقاومت دو روی یک سکه‌اند؛ از یک سو، استقلال به مقاومت جهت می‌دهد و آن را از حالت تدافعی محض خارج می‌سازد و از سوی دیگر، مقاومت به استقلال عمق می‌بخشد و آن را از سطح شعار به عرصه عمل منتقل می‌کند. این رابطه دیالکتیکی، الگویی بدیل در برابر نظریه‌های رایج در روابط بین‌الملل ارائه می‌دهد که می‌تواند زمینه‌ساز شکل‌گیری نظم نوین تمدنی باشد.

۲.۳.۱.۴. استقلال تمدنی در برابر نظم جهانی غرب‌محور

در سپهر حکمت سیاسی معاصر، فیلسوفان مسلمان با خلق پارادایمی نوین، استقلال دولت را در افق تمدنی و فراتر از گفتمان دولت-ملت مدرن بازتعریف کرده‌اند. این رویکرد حکمت‌بنیان، استقلال سیاسی را نه به‌مثابه غایتی نهایی، بلکه به‌عنوان بستری برای تحقق «حیات طیبه اسلامی» در گستره تمدنی می‌نگرد. آیت‌الله خامنه‌ای در این منظومه فکری، استقلال را در گسست از تقلیل‌گرایی مدرن و در پیوند دیالکتیکی میان عزت وجودی، پیشرفت علمی و تعالی معنوی مفهوم‌پردازی می‌کند (Khamenei, 15/11/2019). این نگرش، با گذر از جغرافیای محدود سرزمینی، استقلال را به‌عنوان مقوله‌ای وجودی در پهنه امت اسلامی باز می‌انگارد.

در لایه‌های عمیق‌تر این اندیشه، استقلال به‌مثابه کلیتی ارگانیک ظهور می‌یابد که در آن استقلال فکری-فرهنگی به‌عنوان شرط امکان‌بخش استقلال سیاسی-اقتصادی عمل می‌نماید. تمدن اسلامی در این چارچوب فلسفی، می‌بایست ضمن حفظ هویت متعالی خویش، در عرصه‌های معرفتی و تکنولوژیک نیز به خلق الگویی بدیل از زیست‌جهان توأمان عادلانه و معنوی نائل آید (Khamenei, 2015/09/17). این پارادایم، استقلال را نه در تقابل دیالکتیکی، بلکه در نسبت وجودی با پیشرفت اصیل قرار می‌دهد. تجربه انقلاب اسلامی به‌مثابه تجلی‌گاه عینی این اندیشه، بیانگر آن است که استقلال حقیقی مستلزم هضم انتقادی دستاوردهای تمدنی در چارچوب حکمت اسلامی است، نه تقلید سطحی از دیگران (Khamenei, 1994/03/21).

انقلاب اسلامی به‌عنوان آزمایشگاه فلسفی این نظریه تمدنی، مؤید آن است که استقلال تمدنی نه آرمانی اتوپیایی، بلکه الگویی تحقق‌یافته در مواجهه با چالش‌های تمدن مدرن است (Khomeini, 1999, 15: 146). در جمع‌بندی فلسفی می‌توان گفت که نوآوری بنیادین این نگرش، تعریف استقلال در سطح هستی‌شناختی تمدنی و با محوریت امت اسلامی به‌عنوان سوژه تاریخی است. این دیدگاه با تأکید بر وحدت وجودی، هویت مشترک حکمی و ارزش‌های متعالی دینی، استقلال را از محدوده‌های پوزیتیویستی دولت-ملت فراتر می‌برد و آن را به‌مثابه پروژه‌ای تمدن‌ساز در گستره جهان اسلام باز می‌نماید.

۵. تحلیل و نتیجه

مفهوم دولت مستقل در حکمت سیاسی اسلامی مسیر تکاملی پویایی را از عصر پیشامعاصر تا دوران معاصر طی کرده است. در فلسفه کلاسیک اسلامی، نزد اندیشمندانی مانند فارابی، اخوان الصفا و خواجه نصیرالدین طوسی، استقلال اغلب در قالب خودکفایی درونی، عدالت و نفی سلطه مفهوم‌پردازی می‌شد و به‌عنوان نتیجه طبیعی حکمرانی مطلوب در نظر گرفته می‌گرفت؛ اما در دوران معاصر، با مواجهه جهان اسلام با چالش‌های استعماری، متفکرانی چون امام خمینی (ره) و آیت‌الله خامنه‌ای، استقلال را به ابزاری برای حفظ هویت اسلامی و مقاومت در برابر سلطه غرب بازتعریف کردند. این تحول، استقلال را از مفهومی صرفاً سیاسی به ارزشی تمدنی و هویتی ارتقا داد که با عزت، کرامت و خودباوری اسلامی پیوند خورده است. تجربه انقلاب اسلامی ایران با شعار «نه شرقی، نه غربی» نمونه عینی این تحول مفهومی بود که استقلال را به رکنی اساسی برای تمدن‌سازی اسلامی تبدیل کرد.

یافته‌های پژوهشی نشان می‌دهد استقلال دولت در حکمت سیاسی اسلامی از خودکفایی درونی به راهبرد فعال برای مقاومت و تمدن‌سازی تکامل یافته است. درحالی‌که در اندیشه کلاسیک، استقلال نتیجه ضمنی عدالت و حکمت بود، در دوره معاصر به دغدغه‌های محوری برای حفظ حاکمیت و هویت اسلامی تبدیل شد. این تحول با تفکیک استقلال به ابعاد سیاسی، اقتصادی و فرهنگی و تلفیق آن با مفاهیم مدرن، حکمت سیاسی اسلامی را به گفتمانی پویا در برابر چالش‌های معاصر بدل کرد. نوآوری این تحلیل در نشان دادن تبدیل تدریجی استقلال از ایده‌های ضمنی به نظریه‌ای چندوجهی است که بر پیوند آن با ارزش‌های توحیدی و تمدن‌سازی تأکید دارد. این رویکرد متمایز، چارچوبی نظری برای فهم جایگاه استقلال در گفتمان انقلاب اسلامی و سیاست جهانی ارائه می‌دهد و زمینه را برای پژوهش‌های آینده درباره پیوند استقلال با مفاهیمی چون عدالت جهانی و مقاومت در برابر جهانی‌سازی فراهم می‌سازد.

تعارض منافع

نویسنده اعلام می‌کند که تعارض منافع وجود ندارد و تمام مسائل اخلاق در پژوهش را که شامل پرهیز از سرقت ادبی، انتشار و یا ارسال بیش از یک بار مقاله، تکرار پژوهش دیگران، داده‌سازی یا جعل داده‌ها، منبع‌سازی و جعل منابع، رضایت ناآگاهانه سوژه یا پژوهش‌شونده، سوءرفتار و غیره می‌شوند، به‌طور کامل رعایت کرده است.

سیاسگزاری

نویسنده مراتب قدردانی خود از دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران و فصلنامه سیاست به سبب مهیا کردن شرایط انتشار این مقاله اعلام می کند.

References

- Crone, P. (2004). *God's rule: Government and Islam*. New York, NY: Columbia University Press.
- Dixon, R. L. (2011). The challenge & complexities of nation-state sovereignty in the era of 21st century internationalism [In English]. American Public University System, School of Security & Global Studies. <https://ssrn.com/abstract=1886727>
- Farabi, Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad. (1985). *Fusul Muntaza'a* (F. M. Najjar, Ed.). Tehran: Al-Maktabah al-Zahra. [In Arabic].
- Farabi, Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad. (1995). *Ara' Ahl al-Madinah al-Fadilah wa Madaddatuha*. (A. Boumlhem, Ed.). Beirut: Dar wa Maktabat al-Hilal. [In Arabic]
- Farabi, Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad. (1996). *Al-Siyasah al-Madaniyah* (A. Boumlhem, Ed.). Beirut: Dar wa Maktabat al-Hilal. [In Arabic]
- Ghazali, Muhammad ibn Muhammad. (2008). *Al-Tibr al-Masbuk fi Nasihat al-Muluk*. (H. K. Tuaimi, Ed.). Beirut: Al-Maktabah al-Asriyyah. [In Arabic]
- Ibn Manzur, Muhammad ibn Mukarram. (1994). *Lisan al-Arab*. Beirut: Dar Sader. [In Arabic]
- Ikhwan al-Safa. (1983). *Rasa'il Ikhwan al-Safa wa Khillan al-Wafa*. Beirut: Dar Beirut. [In Arabic]
- Irwin, R. (2018). *Ibn Khaldun: An intellectual biography* [In English]. Princeton University Press.
- Jafari Tabrizi, M. T. (2005). *Quran Namad-e Hayat-e Maqul*. Compiled by Ali Jafari & Karim Fayzi. Tehran: Moassesseh-ye Tadvin va Nashr-e Asar-e Allameh Jafari. [In Persian]
- Javadi Amoli, A. (1999). *Tasnim: Tafsir-e Quran Karim*. Edited by Ali Eslami. Qom: Markaz-e Nashr-e Esra. [In Persian]
- Khamenei, A. (n.d.). *CD Hadith-e Velayat: Majmueh-ye Bayanat-e Maqam-e Moazzam-e Rahbari*. Qom: Markaz-e Tahghighat-e Computery-e Oloum-e Eslami. URL: <http://farsi.khamenei.ir/speech-content>. [In Persian]
- Khomeini, R. (1999). *Sahifeh-ye Imam: Majmueh-ye Asar-e Imam Khomeini*. Tehran: Moassesseh-ye Tanzim va Nashr-e Asar-e Imam Khomeini. [In Persian]

- Mesbah Yazdi, M. T. (2010). *Ebret-ha-ye Khordad*. Compiled & Written by Alireza Tajik & Seyed Hossein Shafiei. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian]
- Mesbah Yazdi, M. T. (2011). *Mishkat: Political Theory of Islam*. Written by Karim Sobhani. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian]
- Mesbah Yazdi, M. T. (2011a). *Mishkat: Society and History from the Quranic Perspective*. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian]
- Miller, D. (2003). *Political philosophy: A very short introduction*. Oxford University Press.
- Mahajernia, M. (2023). A Comparison of Imam Khomeini's Political Wisdom with Farabi's Political Wisdom. *Comparative Philosophy Journal*, *1*(2), 149-170. [In Persian]
- Motahhari, M. (1993). *Majmueh-ye Asar-e Ostad Shahid Motahhari*. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Murillo-Zamora, C. (2021). Independent states: A perspective from international relations. *Revista Relaciones Internacionales*, 94(2), 141–160.
- Tusi Nizam al-Mulk, Hasan ibn Ali. (2007). *Siyar al-Muluk*. (Y. Bikar, Trans.). Beirut: Dar al-Manahil. [In Arabic]
- Sadra, A. (2010). Revelation and Political Philosophy. In Mortaza Yousefi Rad (Ed.), *The Possibility of Islamic Political Philosophy* (pp. 70-71). Institute for Islamic Culture and Thought. [In Persian]
- Shahrzuri, Shams al-Din Muhammad. (2004). *Al-Shajara al-Ilahiyya fi 'Ulum al-Haqa'iq al-Rabbaniyya*. (N. Q. Habibi, Ed.). Tehran: Institute for Research in Philosophy and Wisdom. [In Arabic]
- Turaihi, Fakhr al-Din ibn Muhammad. (1996). *Majma' al-Bahrayn*. (A. Hosseini, Ed.). Tehran: Mortazavi. [In Arabic]
- Tusi, Nasir al-Din Muhammad ibn Muhammad. (1992). *Akhlaq-e Naseri*. Tehran: Elmiyeh Islamiyeh Publications. [In Persian]
- Yurdusev, A. N. (2003). *International relations and the philosophy of history: A civilizational approach*. Palgrave Macmillan.

COPYRIGHTS

©2023 by the University of Tehran. Published by the University of Tehran Press. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>
